

Bogorodica Nikopeja

Kada je u pitanju delo srednjovekovne umetnosti, naročito u vizantijskom kulturnom krugu, nikad ne treba sumnjati u čvrstu povezanost koja postoji između dogme i likovnog izraza. Naime, čitav je program stajao pod kontrolom svetih otaca, kao što se vidi iz odluke VII vaseljenskog sabora, gde se umetnicima daje sloboda jedino u izvođenju τέχνη.¹ Sve ostalo potčinjeno je jednoj niti, jednoj logici stvari koja, u filozofskom smislu, prati duboke tradicije evropske misli zaokupljene metafizikom bića.²

Stoga ikona, u svom tzv. ikonološkom značenju, predstavlja konstantu, a svi njeni prateći elementi: natpisi, atributi i ostale akcesorije moraju doprinositi viziji one hipostaze koju zvanično zastupaju.

No sem dogmatičara, savremeni liturđičari, i pesnici uopšte, uspevaju da nam približe simbole intuitivnim nadahnućem, jasnije no spekulativne formule hrišćanskih apologeta. Tako bez liturđijskih dela Sofronija i Germana ne može biti jasna ideja crkve, niti je bez florilegija i besede o liturgiji, koja se pripisuje Jovanu Bogoslovu, uopšte moguće do kraja shvatiti oltarske programe nekih kasnijih crkava.

Ako pođemo od činjenice da jedna teološka suština može imati razne vidove pristupa, dogmatske, poetske i istorijske, onda i tekst natpisa, koji prati ikonu, mora varirati, ali uvek poštujući osnovnu ideju koju zastupa lik. Međutim, sam ikonografski tip u svome likovnom izrazu ostaje stabilan, povinujući se osnovnom zakonu plotinovske estetike u srednjem veku — vernosti svome modelu. Prema tome, identitet forme je nužan da bi ikona predstavljala tip, a varijacije su moguće u

nazivima, samo pod uslovom da nisu u suprotnosti sa osnovnom idejom lika. Ovdje valja pomenuti da su svi nesporednici Nikodima Pavloviča Kondakova poticali upravo stoga što je tražio veću čvrstinu u nazivu no u liku i što je toponime a priori prihvatao kao tip, a ne kao lokalno poštovanje raznih tipova. Jednu takvu nedomicu su mu nametnuli nedovoljni literarni podaci oko ikone Odigitrije-Nikopeje-Kiriotise.³ Međutim, tu nedomicu ne treba shvatiti kao nejasnu i samim vizantincima, kako Kondakov tumači, jer spomenici daju dokaza da su najranije likovne predstave Nikopeje bile upravo sedeće Odigitrije sa Emanuilom u Klipeu, kao što je slučaj u Bavitu, ili poprsja Nikopeja iz Sta Marija Antiqua (sl. 1, 2). Likovni dokaz da su Bogorodicu Nikopeju zvali na zapadu Odigitrijom imamo takođe na jednoj minijaturi Menologa iz 1308. u Univerzitetskoj biblioteci u Mesini⁴ (sl. 3).

No da bismo razumeli pre svega teološku suštinu Nikopeje, moramo se vratiti nekim liturđijskim komentarima, koji nam osvetljavaju put kojim treba prici slici odnosno ikoni u srednjem veku. Preko vizantijskih Mistagogija saznajemo da je slika predstavnik inteligibilnog principa; to je onaj »Intelligentiae pelagus« preko koga samo delimično saznajemo misteriju ἔχων γνῶσιν μυστήριον ali je neiscrpljujemo, jer je okean misli nesavladljiv. Za razliku od aristotelijanskog koncepta slike, koja je odraz čulnoga sveta, srednjo-

³ G. Cosma, De Oeconomia Incarnationis secundum S. Sophronii Hierosolymano, Roma 1940, 96; V. Grumel, L'Iconologie de saint Germain de Constantinople, Echos d'Orient, 21, 1922.

Jugie M., De sensu epicleseos juxta Germanum Constantinopolitanum, Slavorum littere theologiae conspectus periodicus 4, Prague 1908, 387—391; Speranskij M., Zu den slavischen Übersetzungen der griechischen Florilegien, Archiv f. slavischen Philologie, 15, 1893, 545—556; H. B. Покровского, Стѣнные росписи въ древнихъ храмахъ греческхъ и русскхъ, Труды седмого археологического съезда въ Ярославль, Москва, 1887, том. 1, 139. H. П. Кондаков, Иконография Богоматери, том. 2, СПб, 1915, 127—141.

⁴ Agneta Daneu Lattanzi, Lineamenti di storia della Miniatura in Sicilia, Firenze 1966, fig. 9; René Bornret, Les Commentaires byzantins de la divine liturgie du VII au XVe siècle, Paris 1966, 62.

¹ „Ὁὺ ζωγράφων ἐφεύρεσις ἢ τῶν εἰκόνων ποίησις ἄλλα τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἔγκριτος θεσμοθεσία καὶ παράδοσις ... τοῦ γὰρ ζωγράφου ἢ τέχνη μόνον ἢ δὲ διάταξις πρόδηλον ἄγιων πατέρων.“ J. Hardouin, Acta Conciliorum et epistolas decretales ac constitutiones summorum Pontificum ab. 34 a 1714, tome IV, Parisiis 1915, 360; Van der Ven, La patristique et l'agiographie du concil de Nicée de 787, Byzantion XXXV—XXXVI, XXXVII, Bruxelles 1935, 336.

² W. Jäger, The Theology of early Greek Philosophers, Oxford 1948, 98 ff; Hans Schwabl, Welschöpfung, Sonderdruck RECA, Stuttgart, 1958, 6 ff; J. Daniélou, Platonisme et la théologie mystique, Essai sur la doctrine spirituelle de st. Grégoire de Nysse, Paris 1954, 10 ff.

1 BAVIT, Nikopeja između dva anđela

vekovno shvatanje slike poklapa se sa inteligibilnim principom najvišeg dobra, identičnim u svetu Platoničkih ideja.⁵

Tumači misterije, vizantijski mistagogi stvorili su novi književni rod, pretežno didaktičkog karaktera, koji se bavio objašnjenjem liturgijskih spisa. Oni su nam dragoceni za tumačenje slike koja je simbol u najvišem smislu reči. U tom literarnom rodu Dionisije Areopagit je svakako jedan od najznačajnijih, a za njim Maksim ispovednik, German, Nikola iz Andide i Simeon Solunski, mada su nedavna istraživanja Daniéloua valorizirala i priključila mistagogičarima Origena, Grigorija iz Nise i uopšte Aleksandrijsku školu, kao protagoniste Platonizma u srednjem veku.⁶

Origen ističe da je mogućnost spasenja data preko jednog znaka iz čulnog sveta, koji je u isto vreme i manifestuje i skriva.⁷ Taj znak, to je ovaploćeni Bog, Logos, Spasitelj Sveta.⁸ Otvoren prema večnosti i nevidljivom, ovaj simbol ima snagu i dimenzije mističnog

otkrovenja najvišeg bića. Preko njega, intuitivnim putem pesnici nam približavaju neuhvatljivog Boga, upravo ono što se racionalnim putem ne može saznati.⁹ Simbolična misao, potvrđena u poetskoj slici, savršeno služi teološkoj tipologiji. Tako Andreja Kritski gotovo u letu hvata sve obrise ekonomije spasenja, upečatljivije od mnogih egzegeta, sećajući se na tekst Isaije: »Božansko dete pobeđiće carstvo nepravde i zla, i zlo u čitavoj zemlji nestaće u mudrosti«. Ovu misao izrazili su umetnici slikom Gospoda Emanuila u Klipeu,¹⁰ a u poeziji Andrije Kritskog sačuvala su nam se oba elementa vezana za inkarnaciju Logosa: pobjeda i mudrost. A prevudrost je upravo taj svet analogije u hijerarhijskoj povezanosti duha i tela, Boga i duše, prema učenju Areopagita u nebeskoj hijerarhiji.¹¹

U malom Antijeretiku Evagrija sačuvan je jedan latinski rezime komentara 5 glave Mistagogije Maksima Konfesora, gde simbol znači upravo milost našeg

⁵ Aristoteles *Metaphysik* ed. Wellemann, *Griechische Literatur*, Bd. 9, München 1966, 229; Hans Willms, *Eikon, Eine Begriffsgeschichtliche Untersuchung zum Platonismus*, München, Westf 1935, 1 ff; *ἔχων γνῶσιν μυστήριον*, in: *Ιονα Κομμ.* 6, 20 (*Die Griechische Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, Leipzig, 2897, IV, 129; *ibid*, VI, 225).

⁶ Kattenbusch F., *Mystagogische Theologie, Realencyklopädie für protestantische Theologie*, Leipzig 1903, no. 13, 613—615; I. Hausherr, *Les grands courants de la spiritualité orientale*, OCP, 1, 1935, 125; Daniélou J., *Platonisme et la théologie mystique, Essai sur la doctrine spirituelle de saint Grégoire de Nysse*, Paris 1954, 172 f.

⁷ Origenes, In. Rm. Com. P. G, 14, 968 A.

⁸ M. Harl, *Origènes et la fonction révélatrice du Verbe incarné*, Paris 1958, 155 f. Bez ljudske prirode Hrista ne bi se mogla shvatiti uloga Slova u njegovoj participaciji božanstvu. Videti komentare na Jonu I, 18 (*Die Griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, Leipzig 1897, IV, 22, 23. i 176).

⁹ René Bornet, op. cit., 43. Videti Pseudo Dionisija, *Poslanica 9*, 1 P. G, 3, 1105 D.

¹⁰ Eustratiades S., *Εἰρημολόγιον*, Chennevière sur Marne, 1932, 238 prema cod. Laur. 32. B; Philippe Verdier, *La colonne de Colonia aelia capitolina et l'Imago clipeata du Christ Helios*, *Cahier archéologique XXIII*, Paris, MCMLXXIV, 17 ff, fig. 7; John Bolten, *Imago Clipeata*, Paderborn 1937, 3 ff; A. Grabar u *Comtes Rendus Acad. Inscr. et belles lettres*, 1957, 77, tvrdi da Bolten pogrešno izvodi svoju teoriju o Imago Chypeata iz persijske simbolike zvezda. Pery Ernst Schram, *Sphaira, Globus, Reichsapfel*, Stuttgart 1958, XI, međutim svodi sve različite predstave štita, medaljona i pečata sa vladarskom insignijom jakbukom. Po mišljenju Grabara prevaziđeno je i tumačenje Ajnalova da su medaljoni u rukama anđela u stvari ogledala volje božje. Vidi komentar Grabara u *Historische Zeitschrift*, 1960, preštampano u *L'Art de la fin de l'Antiquité et du moyen âge*, Paris, 111. Simbolika štita odrazila se u savremenoj orijentalnoj poeziji. U XIV strofi čitanja liturgije na veliki četvrtak Bogorodica se apostrofira kao štiti pravde (upor. Sebastian Euringer, *Die Marienharfe Arganona Weddase*, prema izdanju Pontus Leander,

spasenja,¹² dok sam Maksim u egzegezi svoje mistagogije ponavlja antičke formule. Pojam »tupos« upotrebljava za »senke starozavetne« u smislu platonizma. »εἰκῶν« je pojam novoga zaveta, svetlost inkarniranog logosa, a istina je simbol spasenja u eshatološkom smislu reči. Naravno, u sve tri kategorije prisutna je misterija inkarnacije kao izvor deifikacije čoveka.¹³ Prema tome, Bogorodica je slika mesta premudrosti Božije Χώρα Αχώρητου u 9. ikosu akatista (sl. 4), filozofi i retori se čude njenom devičanskom materinstvu, te je i Kliment Aleksandrijski zove gospođom filozofa. Ona je sačuvala antički atribut Hore, kao što je anticipirala u himni Vozbraoi Voevode Ἰεραρχος Στρατήγιος Boginje Atine. I u Platonovom Timeju hora je isti princip čulnog, u koji demiurg unosi svoj umni poredak stvari,¹⁴ ono mesto za koje se u srednjem veku kaže da je boravište Logosa, »Hristus Dei Potentia et Dei Sapientia«, kako ističe Kirilo Aleksandrijski u svojoj XVII homiliji.¹⁵

Na sličan način je Antička personificirana mudrost, u liku Boginje Atine, prevazilazila prirodne limite, budući u isto vreme devica i mati,¹⁶ kao što je »Παρθένης Μαρία« bila »Κόρη καὶ Μητήρ Θεοῦ Λόγου«.

Na Praznik Sretenja, patrijarh German Carigradski sažima ovu misao u jednoj homiliji: »Rodjen od Device, Slovo boga od Boga, inkarniranog nas radi«,¹⁷ koja je u poetičnijem obliku saopštena i razvijenija u Kozme

2 ST. MARIA ANTIQUA, poprsje Nikopeje (freska)

Or. Chr. III ser. 3; 4. Leipzig 1930, 81). Mandorla kao znak božanske svetlosti primenjuje se i na Bogorodicu kad treba da izrazi ideju Theotokos. (A. Grabar, *The Virgin in a Mandorla of Light*, Late Classical and Medieval Studies in honor of Albert Matthie Friend, Princeton 1955, preštampano, *L'Art de la fin de L'Antiquité*, op. cit., 540). Carska rimska ikonografija znala je za Clipeus sa votivnim likom cara još od vremena Avgusta, vidi A. Grabar, *Martyrium*, II, 227. Clipeus aureus, ustanovljen 27. godine naše ere, bio je znak večne pobede i spasa (Gagé, *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire*, 49, 1932 61, fig. 2).

¹¹ Eustratiades, *Εἰρημολόγιον*, 14, 41, idem, *Θεοτόκος εἰς τῆ Ὑμνογραφία*, Chenevière sur Marne 1930, 49. Premudrost

je taj svet anagogije u hijerarhijskoj povezanosti duha i tela, Boga i Duha, Dyonisii Aeropagithae, *Hier. Coel.* III, 1, P. G, 3, col. 164.

¹² Sancti Patris nostri Maximi Confessoris, *Opera Omnia* ed, Combefis F, Parisiis 1675, tom. II, 459—527. Videti takođe 5. glavu Mistagogije P. G. 91, 672—684, a i mali Antijeretik Evagrija P. G. 40, 1278 A; pomen simbola u značenju spasenja vidi u Maksimovoj Mistagogiji, glava 24, P. G. 91, 704 a.

¹³ Ovo se naročito zapaža u egzegetskim spisima koji slede poslanicu Jevrejima i čitavu jednu patrističku tradiciju

3 MESINA, Bogorodica Nikopeja sa sv. Bartolomejem, Univ. biblioteka

4 MARKOV MANASTIR, Akatist (freska)

monaha: »Razgrni svoj šator o Sion, i primi Cara Hrista, otvori nebeske dveri Marija koja se javljaš kao heruvimski presto noseći Cara slave, svetleći oblak sa sinom čije postojanje prethodi zvezdi zornjači.«¹⁸

Na ovu temu mislili su i pesnici sa klasičnim obrazovanjem, veoma intenzivno. Tako filozof i pesnik XI veka Mihailo Psel, u svojoj poemi na Blagovesti, nalazi sasvim sažetu i veoma lakonsku formulu: »Terra coelium coniungitur et sensibilia a intelligibilibus commiscetur.«¹⁹

Ustvari, uopšte uzevši, na širokom prostranstvu upotrebe hrišćanske literature nailazimo na metafore gde se Bogorodica poredi sa »Prestolom Premudrosti«, odnosno Solomonovim prestolom.²⁰ Čitava ova sofiologija ima svoje judeo gnostičke korene isto toliko koliko i antičke.²¹ Bogorodica u posedu Logosa Sofije, ta »Gospođa Filozofa« i sama je sveta Sofija.²² Tako je vide liturgičari, a sam Jovan Damaskin u spisu »De fide Orthodoxia« ističe trenutak Blagovesti kao momenat Deifikacije Bogorodice.²³ Blaga vest koju je doneo arhanđeo Gavriilo i dejstvo sv. Duha, dali su snagu Bogorodici da prihvati »της του Λόγου θεώτης τότε επεσκίαζεν η Θεου ενυπόστατος Σοφία και δύναμις ο υιός του Θεου ο τό Πατρί όμοιουσιος«.

Ova misterija της θείας σαρκώσεως²⁴ daje i Bogorodici sofiološko značenje, pre svega kod Jefrema Sir-

skog, Jovana i Kozme monaha, Andreje Kritskog i Romana meloda.²⁵

Kako treba shvatiti ovu ulogu Bogorodice, za to imamo puno oslonca u »proteorijama« Nikole iz Andide, koje predstavljaju neku vrstu komentara liturgije za sveštenstvo. Insistirajući na polivalentnosti liturgijskog znaka, ovaj autor je simbolički dao dijalektičku dimenziju: u posmatranju slike i antitipa, gde identitet ličnosti, vremena i sukcesije nije nužan. Slika Είκων i prototip nemaju apsolutni identitet, a njegov tzv. princip sličnosti u različu, pripada upravo terenu gde se može primeniti metafizički znak (»anagogija«). U tom kontekstu moguća je sofiologija Bogorodice.²⁶

Jedno značajno mesto kod Jefrema Sirskog jasno nam pokazuje u čemu je smisao inkarnacije, »Bogorodičin pristanak na blagu vest je znak pobeđe svetlosti« (sic. sofiološki princip), »a njena uloga je u pobeđi Sunca« (sic. sotiriološki: Sunce pravde).²⁷ Razvijanje ove misli vidimo i više vekova kasnije, u kanonima Georgija Skilice.²⁸ Blagovesti su svakako polazna tačka. Anatolije, pesnik VII veka, pozdravlja Bogoro-

(Jevrejima 8, 5; 10, 1; Gal. 8, 7), gde »Istina« Novoga zaveta realizuje »Figuru« Staroga zaveta. Videti takođe i Kirila Aleksandrijskog (Contra Iulianum, 10, P. G. 76, 1048 AB) i Jovana Zlatoustog in. Hebr. Hom. 12, P. G. 63, 98. (René Bornert, op. cit., 116).

¹⁴ Hans Schwabl, Weltschöpfung, Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart 1958, 102; C. C. Авернищев, К уяснению смысла надписи над конхой центральной апсиды Софии Киевской, Древне русское искусство, Художественная культура Домонгольской Руси, Москва, 1972, 41; Akatist se pripisuje Romanu Melodu i Josifu Himnografu, Triod, Roma 1879, 502, Horologion, Roma 1936, 873.

¹⁵ P. G. Migne, 77, col. 799 D i 782 A.

¹⁶ Hesiodi Carmina, Lipsiae 1908, 45 (U Teogoniji je Devica Mati ovaploćenje Premudrosti).

¹⁷ Μηναία του όλου ένιατου, III, έν 'Ρώμη, 1896, 475; 'Ανθολόγιον Roma 1967, p. 1567.

¹⁸ Georges Gharib, La Madonna nell'anno Liturgico bizantino, Roma 1972, 92.

¹⁹ M. Jugie, Homélie Mariales byzantines, textes grecs édites es traduits en latin, Paris 1921, Patrologia Orientalis, Tome XVI, ed Graffin et Nau, Paris 1921, 520, prema cod. Paris, gr, 1630, fol. 240, 244.

²⁰ Anselm Salzer, Die Sinnbilder und Beiworte Mariens in der deutscher Literatur und lateinischen Hymnenpoesie des Mittelalters mit Berücksichtigung der patristischen Literatur, Leipzig 1888, 90; L. Boyer, Le thrône de Sagesse Essai sur la signification du Culte Marial, Paris 1957, 5 ff.

²¹ W. Schulz, Dokumente der Gnosis, Jena 1910, 13 S. Q.; H. Leisegang, La gnose, Paris 1951, 227, 226, 251; H. Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker, II, Berlin 1922, 56.

²² 'Εκ σου του η Σοφία, Τριψίδιον κατανοητικόν, έν 'Ρώμη, 1879, 321. Τριψίδιον Κατανοητικόν Βενετία, 1876, 186. Videti i Clem. Alex. 2 P. G. 19, 16. P. G. 87, III, 3864, p. G. 105, 1368 Πεντηκοστήριον, 'Ενετίαι, 'Αγιος Γεώργιος, 1875, II.

²³ De Fide Orthodoxia, lib. III, cap. 2, Migne, P. G. 94, 985 b, 983 c: πνεύμα Αγίου επήλθεν καθαίρων επ αυτήν καθαίρων αυτή και δύναμιν θεατικήν παρέχον της του Λόγου Θεότητος και γεν-

νητικήν και τότε επεσκίασεν επ' αυτόν η του Θεου ενυπόστατος Σοφία και δύναμις. Na praznik Blagovesti sem čitanja tekstova iz Geneze, 28, 10—17, Jezekilja 43, 27—44, 4, Proverbe, 9, 1—11, značajan je poetski tekst Anatolija iz VII veka koji pominje Bogorodicu koju je Gavriilo pozdravljao kao Katedru nebesku cara, u čemu već imamo jasnu poetsku viziju Nikopeje na prestolu.

²⁴ Bog koji je nevidljiv nagovestio se preko proročkih vizija o svojoj inkarnaciji. Nevidljiv anđelima, kako kaže Theodor Studit, postao je vidljiv ljudima, P. G. 99, col. 736 D. Naročito je značajan tekst Isajije proroka o Devici koja će roditi sina (Is. VII, 4), Maximi Confessoris, Quaestiones ad Thalassium, 64, P. G. 90, 424. Komentari prve homilije na Uspenje sv. Germana citiraju u isto vreme ps. 2, 7 i ps. 109, 3, kao proročanstva rađanja Logosa u vremenu, German Patrijarh, Hist. Eccl. 395, 9—14: κα μυσταγωγείται γαστέρα πρό εδωφόρον (Πς. 103, 3) πρό αιώνων τον γίον γεννώσαν καθώς λέγει Πς. 2, 7). Videti takođe i stihiru Idiomeni Jovana monaha, u mineju za mesec mart na Blagovesti (εκθ. Βαρθολομίου Κουτλουτμουσιανού, Εν Αθήναις, 1904: "Ο Θεός έν άνθρωποις ό άχωρητός άσπρος 'αι κένωσις άφραστός και τό μυστήριο όσον). Usporediti takođe i E. Follieri, Un cannone inedito di S. Andrea di Creta per l'Annonziazione in Collectanea Vaticana in hon. A. M. Card Albared a Bibl. Apostol. edita, I, Citta del Vaticano, 1962, Studi e testi, 219, p. 337—357.

²⁵ J. Ortiz de Urbina, La Vergine nelle Teologia di S. Efrem Orientalia Christiana Analecta 197, Roma, 1974, 69 ff, S. Ephraemi Syri Carmina, Lipsiae, 1866, 122. Karakteristično je mesto: »Et verbi acquivalentibus Mariam dicit Matrem Dei. Ait enim: Venit Altissimi Filius: et requievit in sinu meo, suamque me fecit genitricem« (Sermo II, Opera Syriaca II, 427, ed. 1, E. Beck). Kozma Jerusalmiski naziva Hrista Σοφία Λόγος και Δύναμις (Christ et M. Parannikas, Athologia Graeca carminum Christianorum, Lipsiae 1871, 166), ili η δημιουργική και συνεκτική των άπάντων Θεου Σοφία και Δύναμις άκληνη άκράδαντον, kod: Eustratiades, 'Ειρηολόγιον Chennevière sur Marne 1932, 3/17 i 3/36, 4/6, 6/30. Andreja Kritski: 'Ειρηολόγιον, op. Cit. όδ. 'Θ' : „Σε την τον άχώρητην έν ούρανοίς χωρήσασα έν Μητρη. Videti i N. B. Τομαδακής, 'Ρωμανού του Μελωδού έμνοι Atina 1957, III, 25 i Eustratia des op. cit., 51, koji se odnosi na: οικητήριο θειον Σοφίας (κάνον Θ. 'Ευστρατιάδης, Θεοτόκος, op. Cit. 51).

²⁶ René Bornert, Les Commentaries byzantins de la Divine Liturgie du VIIe au XVe siècle, Paris 1966, 204, 206.

²⁷ J. Ortiz de Urbina, La Vergine nella teologia di s. Efrem, Orientalia Christiana Analecta, 197, Roma 1974, 84. U Himni na Rođenje se govori: »Njen pristanak je značio pobeđu

5 PARIS, Bogorodica Nikopeja (gr. syr. 341)

6 Ampula iz MEZE, Nikopeja sa dva anđela

7 OHRID, Sv. Sofija, Nikopeja na prestolu

8 Pečat iz kolekcije Dumbarton Oaks (sign. Maherotisa)

dicu kao presto cara,²⁹ a to je simbol koji vide i likovni umetnici, kao znak Bogorodice premudrosti Božije Sofije.³⁰

U opisu Kijevo-Sofijske katedrale mitropolit Evgenije navodi mesto iz liturgije gde se Bogorodica opeva kao »Ognjeni Presto Premudrosti Božije Sile Sofije, na koji je sišlo Slovo Božije i postao čovek.«³¹

Čini se da je identifikovanje Bogorodice Sofije sa Sofijom Logosom moguće jedino u kontekstu mistične kontemplacije, inteligibilnog preko vizuelnog kao što se to eksplicitno kaže kod Maksima ispovednika,³² ili kako to veli Nikifor u svome Antijeretiku³³: da su slika i njen model konsupstancijalni. Pitam se ne treba li pečat episkopa samoskog sa natpisom: ἡ ἀγία Σοφία Θεοῦ Λόγου³⁴ koji nosi lik žene sa vazom, smatrati kao sirvival onih gnostičkih poruka, kakva je na primer Pseudo Hrizostomova (na Luku IV, 8): »Premudrost Božija sišavši s neba uzela je glinenu lampadu ploti, te je u njoj zasvetlila svetlost božanska.«³⁵

Iz bogatog repertoara orijentalne patrologije zanimljiva je jedna mala mistagogija na temu Bogorodice: »Ona je savladar συμβασιλεύεις nemestimom Bogu koji će suditi živim i mrtvim«, kako kaže Avram Efeski.³⁶

svetlosti, a njena uloga je u pobedi Sunca« (S. Ephraemi Hymni et sermones, 27, 1) E. Beck, Corp. Scrip. Chr. Orient, op. cit. 137 (125). O ovoj pesničkoj figuri koja se odnosi na Hristovu inkarnaciju kao sunca pravde videti prvi kanon Jovana Euhaita Mavropulosa (Θεοτοκάζιον), 7 (278): „ἐπι σοὶ σαρκικῶς ὑποδέδεξαι τοὶ τοῖ τῆς Δικαιοσύνης ἡλίου ὄχημα πανύμνητε“. Dolger, Antike und Christentum, VI, 1950, 1–56, Sol. Salutis, p. 60; Kantorowitz, E. Oriens Augusti, Lever du Roi, DOP, 17, 1963, 141.

²⁸ С. Петридисъ, Неизданные каноны Георгии Скилицы, Бизантийский Временникъ, X, 471, стих 30: Σοφίαν τὴν ὄντως ἐν σὴ γαστρὶ συλλαβοῦσα ἀφλεκτως μητὴρ Θεοῦ σωτηρίας τὸν αἰτιον τὸν κόσμου συνένεχοντα.

²⁹ Εὐστρατιαδῆς, Σ, Θεοτόκος εἰς τὴ ἑμνογραφίῃ, 28, ιδεμ. Θεοτοκάριον, 215 Ὁρόνος μυστικός Βασιλεῦς, Φοβέρου (Τηκ. Μον. Ιωαννα, ιδιδ. 24, 117).

³⁰ А. Кипричниковъ, Исторический обзор иконописныхъ изображений Богоматер, Журналъ Министерства Народнаго Просвещения, СССХІІ, С. Петербургъ 1897, 48.

³¹ Н. В. Покровский, Церковно-исторический Музей Санктпетербургской Духовной Академии, (prema M. Tatić-Đurić, Ikona Bogorodice Znamenja, Zbornik za likovne umetnosti, no. 13, beleška 5 (u štampi). Trijumfalni luk u Monrealu ima lik Bogorodice Sofije, s odgovarajućom signaturom Μηναια τοῦ Μαρτιοῦ, Αθῆναι, 1901, 105. Anatolije pominje presto Bogorodice, a to su mesta poznata iz Tikare monaha Jovana 65, 1 ili kanona Romana Meloda na Uspeñje Bogorodice, pesma deveta. Takođe viditi u Euhologiju, op. cit. 76, 231 ili Fotijeve Besede prema Aristarhu II, 231.

³² Migne, P. G. 91, 669. Maksim konfesor, P. G. 90, 1277 c.

³³ Nichephorus, Antihiereticus, P. G. 100, 225.

³⁴ G. Schlumberger, Sigilographie de l'Empire byzantin, Paris, MDCCCLXXXIV, 259.

³⁵ Migne P. G. 41, 781.

³⁶ Ne zna se da li je Avram Efeski živeo u V veku ili u vreme Justinijana. Napisao je homiliju na Uspeñje (Cod. 1174 i 1190 Bibl. Nat. Paris, iz XII veka). Tu je kratka molitva upućena Bogorodici: ἔτης καὶ νῦν συμβασιλεύσει αὐτῆ ἀχωρίστως μεθ' ἡς καὶ προσδύκωμεν τὴν παρορθίαν αὐτοῦ τῆν μέλλουσαν κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς. Videti M. Jugie, Homelies Mariales byzantines, textes grecs édités et traduits en latin, Patrologia Orientalis, R. Graffin, F. Nau, Paris 1922, tomes decimes sextus, 433.

Ravna apoteozi je vizija Teotokos, koju nam saopštava Jefrem Sirski: »Illuminatus est per Mari orbis tenebris obsitus, ... hodie vero per Maria translati sumus de morte ad vitam.«³⁷

Na ovoj tački, baš preko stihova Jefrema Sirskog, stižemo na polazno mesto pojma srednjovekovne ikone Bogorodice Nikopeje. To je pobeda nad smrću preko carstva svetlosti koje potiče od Logosa. U njoj je simbol pobeđe, ekonomije spasenja, po Andreji Kritskom »Νίκος ὀρθοδόξων ἀνάκτων« Božansko dete koje pobeđuje nepravdu i zlo da se sasvim izgube u premudrosti.«³⁸

Enkomija Teognosta monaha na Uspeñje Bogorodice još jasnije ocrtava simboliku Nikopeje: »Kao Viktorije simbol, trofej i tesera večnog života«, i na kraju saopštava: Andeo iz Blagovesti uručio je Bogorodici Premiju viktorije (Vraveion),³⁹ Boga Logosa. U tome je taj mistični znak spoja neba i zemlje, brak čulnog i inteligibilnog, o čemu govori Psel, dva veka kasnije⁴⁰ i slično, pesnik Jovan Mavropulos, da je to »znak božanske pobeđe pobedonosnog cara.«⁴¹

Iz svih ovih razloga, Bogorodicu Nikopeju ne treba shvatiti bukvalno, mada ona jeste pobedonosna Vojskovođa vizantijskih careva u borbi protiv nevernika, stena na kojoj počiva vlast u porfiru. No taj isti Nikopoios, trofej i paladij carskog doma, samo je »sacra paralela«, o čemu lepo saopštavaju kanoni Georgija Skilice. Pogorodica Nikopeja je dobila svoj epitet jer je, preko Logosa, pobedila greh i smrt i postala zaloga večnog života, kao presto mudrosti, sedište Logosa koji ima misiju iskupitelja sveta.⁴²

³⁷ A. Assemanus, Ephraim Syrii Opera omnia quae existant. graec. syriacae et latinae III, 1746, Romae, 607.

³⁸ Εἰρμολόγιον, 238, 45. ιδεμ. Θεοτόκος, op. Cit. 49. Νικίη προσηγορία τῶν 60 δυνατῶν ἐν τῇ ἄσματι τῶν ἁσμάτων.

³⁹ Prema Paris. Cod. 763. iz X veka; fol. 33, 28: »Victoriae Symbolum gloriae tropheum, vitae aeternae tessera« Jugie, Homelies Mariales, op. cit., 457. Jugie, Homelies Mariales Byzantines texte grece edités et traduit en latin, Patrologia Orientalis ed. R. Graffin et Nau, Paris 1922, tome 16, 457.

⁴⁰ Terra coelis coniungitur et sensibilia inteligibilibus Comencertur (fol. 96), op. cit. 520.

⁴¹ Νικοποιοῦ Βασιλεῦς Νίκης σύμβολον θεῖου, Εὐστοστριαδῆς, Θεοτοκάριον, op. Cit., 139, 7, 273.

⁴² Videti kondak Romana Meloda koji se peva na Strasnu Subotu, Roman le Mélode, Hymnes, Paris 1967, t. IV, 194, ili kanon Prodroma drugi stih ode prve; gde se Bogorodica οἶκος ἀχειροποίητος τῆς Σοφίας τοῦ τοῦ Θεοῦ. "Εὐστρατιαδῆς, Θεοτόκος, op. Cit. 51; ili minej na Blagovesti, gde se pominje Bogorodica kao Καθῆδρα Βασιλικῆ οὐραάνιε / Μηναια τοῦ Μαρτιοῦ, Αθῆναι, 1904, 105.

U sličnom duhu apostrofira je kanon Anatolija: "οικητήριον θεῖου Σοφίας Σοφ. Εὐστρατιαδῆς, Θεοτόκος εἰς τὴ ἑμνογραφίῃ, CHenneVieRe SUR MARNE, 1930, p. 51.

Kod Kozme monaha eksplicitno se veli: Τὸν ἐν Σοφία καὶ Λόγῳ τὰ πάντα συστησάμενον Θεόν τοῦ ἐξ ἐθνῶν καὶ Βαρβάρων λυτρούμενον ἡμᾶς. Εἰρμολόγιον, 9, 35 Κονστ. Πορφυρογεννητης, ed. BUDE, II, 136: Δόξα θεῷ τῷ αἰτίῳ τῆς Νίκης

U knjizi Ceremonija višestruko se pominje uloga božanskog Slova u pobedi naroda, Constantin VII Porphyrogénète, Le livre des Cérémonies, tom II, Paris 1939, p. 127, 130, 136.

9 SINAJ, Sv. Katarina, ikona Nikopeje (sign. Iagia Maria) 10 Pečat Petra Mitropolita Nikeje s poprsjem Nikopeje (sign. Despina)

11 NAKSOS, Nikopeja (freska, sa sign. Gorgoepikos) 12 ATINA, Kabinet medalja, Pečat Nikopeje (sign. Oribiotis)

13 Olovni pečat Jovana Parakoimenosa (sign. Nikoipoios) 14 Novac Mihaila Duke (1071—1078) sa likom Nikopeje

Vizija Teotokos sa znakom božanske Sofije u mandorli ili medaljonu je simbolična slika, plod dugih raspri protiv jeresi Arijevaca, koje je sv. Atanasije držao: »De incarnatione et Contra Arianos«.43 Svakako da nije slučajno da su misli apologeta te borbe u punom skladu sa umetničkim ostvarenjima prvih likova Nikopeje, kakva je ona u Bavitu, ili u crkvama širom sveta podizanim u čast Bogorodice, u Efesu, na Sinaju i Sta Maria Antiqua u Rimu.44

Znak teofanije Logosa, imago clipeatam svakako je, pre svega, kosmički simbol pa tek onda imperijalni znak. Gnostička klima poštovala je i negovala razne oblike teofanije, a ikonografija carske umetnosti pozajmila je već gotove likovne formule. Tako nam se u jednom sirsom tekstu iz oko 400. godine, očuvala zanimljiva apokrifna verzija Solomonovih oda, koja glasi: »Dok sam bio čovek zvali su me svetleći«45 »Ὁ ἕκ νοῦς φωτεινὸς Λόγος υἱὸς Θεοῦ φωτεινός«. Od Epifanija, u delu protiv jerezi, saznajemo takođe veoma dobro o stanju misli i duhovnoj klimi, koja je uticala veoma snažno na simboliku umetnosti, čemu je doslovni ekvivalent Paris Syr. 341 (sl. 5) sa predstavom Bogorodice Nikopeje, Solomona i premudrosti.46 To je

ilustracija onoga što je kružilo u duhu istočnjačkog područja, natopljenog svim vrstama verskih sekta i praznoverja. Protagonisti monofizitske sekte daju nam dragocene karike u lancu razumevanja transcendentalnih simbola, koji su iz krila paganskog izvukli osnovne biti hrišćanstva. Tako Quintilla ili Priscilla govori u svom 11. proročanstvu: »U osobi jedne žene ukrašen dolazi meni Hristos i stavlja u mene mudrost i tako se otkriva to sveto mesto (Pepuza) jer nebeski Jerusalim tu silazi«.47

Ono isto pneumatično dejstvo, koje je po hrišćanskoj dogmi uslovlilo inkarnaciju, reči su koje duh govori kroz Bogorodicu; imamo ga u tekstu koji duh saopštava kroz Maksimilu: »Biću proganjen kao vuk iz čopora ovaca, ali ja nisam vuk već slovo, duh i snaga«.48 To je ta Premudrost Logosa, ona Vatra o kojoj govori Pseudo Dionisije u svojim »Božanskim brojevima«.49

Po logici neoplatonovske mistike Epifanija i Grigorija iz Nazijanzena Hristos Sofija emanira svoju prisutnost preko Bogorodice i na ljudski rod. To se eksplicitno saopštava na ampoulama iz Monze, rečima: Emanil Bog s nama,50 koje okružuju jednu među najranijim likovnim predstavama Bogorodice Sofije Nikopeje (sl. 6). Hristos je, prema čuvenom poslanstvu cara Teofila, na svojoj ikoni u svemu podoban svojoj božanskoj i neporočnoj majci.51 Sličan paralelizam upotrebljava i Kedren prilikom opisa ikone koja je za vreme progona

43 Carlo Cecheli, *Mater Christi I*, Roma MCMXLVI, 218; G. A. Wellwn, *Theotokos, Eine ikonographische Abhandlung über das Gottesmutterbild in frühchristlicher Zeit*, Utrecht Antwerpen, MCMLX, 183 ff, govori o Bogorodici u Klipeu. Rani primer vidimo u manastiru Jeremije u Sahari, Giuseppe Galassi, *Musaici di Cipro e mosaici di Ravenna*, Felix Ravenna, dec. 1954, fasc. 15 (LXVI, 13 fig. 8). Postoje i kasnije zapadne paralele na fresci iz XII veka u Poatijeu (André Grabar, *The Virgin in a Mandorla of Light*, *Late Classical and Medieval Studies in Honor of Albert Mathias Friend*, Princeton 1955, 305, fig. na strani 306. Teološku osnovu vizije Teotokos koja je nastala kao plod Efeskog koncila, videti neposredno kod Athanasii Alexandrini, *Contra Arianos*, III, 65/P. G. 46 461 B: Ortiz de Urbinam, S. I, *Il dogma di Efeso*, *Melanges Martin Jugie*, *Revue des études Byzantines*, 11, 1953, Paris, 293—340.

44 Н. П. Кондаков, *Иконография Богоматери*, СПб, 1914, т. 1, 317, fig. 207; Kurt Weitzmann, *The Jephthah Panel in the Bema of the church of st. Catherine monastery on Mount Siani*, *Dumbarton Oaks Papers*, 18, 1964, Washington 346, fig. 8.

45 A. Grabar, *La représentation de l'intelligible dans l'art byzantin*, *Actes du VIe congrès international d'études byzantines*, Paris 1951, tom II, p. 127—143. Zvezdu paganska ikonografija upotrebljava da označi pojavu božanstva ljudima: uobičajena formula za epifaniju dioskura a u kasnoj antici služi da bi predstavila cara kao prisutnog boga Deus presens. Nad svim statuama cezara od Avgusta pa na dalje sve njegove statue imaju zvezdu. To je car spasitelj poslan od providencia deorum, Alfoldi, *Röm. Mitteilungen*, 50, Roma, 1935, fig. 5, 84; A. Grabar, *Martyrium II*, 264 n. 2; A. Grabar, *L'iconoclasme*, 35. Mandorla je znak Teofanije i shodno tome primenjena na Boga, a može se primeniti na Bogorodicu samo da bi izrazila ideju Theotokos A. Grabar, *The Virgin in a Mandorla of light*, *Late classical and Medieval Studies in honor of Albert Mathias Friend*, Princeton 1955; Edgar Hennecke, *Neutestamentische Apokryphen in deutschen Übersetzung II*, Berlin 1966, ed. Wilhelm Schneemelcher; Philippe Verdier *La colonne de Colonia Aelia capitolina et l'image clipeata du Christ Helios*, *Cahiers archéologiques XXIII*, Paris, MCMLXXIV, 17 fig. 7, mozaik sv. Stefana Rotondo Rim. Večnost božanska van vremena iskazuje se pokazivanjem kruga. Ta poganska ikonografija bazira na astralnim religijama (A. Grabar, op. cit., 127—143). U IV glavi *Divinis nominibus*

»daje nam drugo rešenje«. Ne samo neoplatonizam u svojoj autentičnoj formi, da treba korigovati u hrišćanskom smislu, već Dionisije napada solarni monoteizam koji gleda *κατὰ τὸν παλαιότερον λόγον* sunce kao vidljivu epifaniju sublimnog Boga pod kojim se obrazuju *θεότητες ὑποβεβηκυῖαι*. *Div. Nom. V, 2. A. De Ivanka*, *But et date de la composition du »Corpus Areopagitum«*, *Actes du VIe Congrès international d'études byzantines*, Paris, T. I, 1950, 239.

46 Epiphanius, *Haer.* 49, 1, 1, 2—3 (*Patrologia Greco latina* 41—43); H. Omont, *Peinture de l'ancien Testament dans un manuscrit Syriaque du VII au VIII siècle*, *Monuments Piot* 17, *Evangeliari Syriaci Vulgo Rabulae in Bibliotheca Medicea Laurentiana*, Paris 1909, 13, pl. VI, no. 7, *Plut.* I, 56, ed. Jozeph Furlani, *Marius Salmi, Olten et Lausanae*, MCMLIX, pl. 19.

47 Edgar Hennecke, op. cit. 486.

48 Eusebius, *His. Eccl.* V, 16, 17, videti takođe R. Harris and a Mingana, *The odes and Psalms of Salomon*, I, 1916, oda 36, str. 616. Justin u svom dijalogu Trifonu, P. G. 613 C, daje srodne atribute Sofiji: *»Δύναμις ἦτις Δόξα Κυρίου ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου καλεῖται ποτὲ δὲ υἱὸς ποτὲ δὲ Σοφία.«*

49 Dyonisios Areopagite, *De divinis Nomonibus*, cap. V, 2, videti u: Candillac M. de *Oevres complètes de Pseudo Deny l'Areopagite*, Paris 1943, 5 ff. gde se vidi u kojoj meri je neoplatonizam Pseudo Dionisija imao, takoreći, jednu inverznu perspektivu prema solarnom monoteizmu, upor. »A. De Ivanka, *But et date de la composition du »Corpus Areopagitus' Actes du VI congrès international d'études byzantines«*, Paris, t. I, 1950, 240.

50 B. Schultze, *Sofologia*, *Enciclopedia Cattolica*, XI, Roma 1953, 899; Epiphanius, *Panarium haer.* 78, 18 (P. G. 42, 728 f.); Grigorios Nazianzenus, *Epistulae* 101, P. G. 37, 177. André Grabar, *Les ampoules de terre sainte*, Paris 1953, pl. X.

51 *Opera Damasc.* T, I, Parissis, 1712, p. 631.

15 ST. MARIA ANTIQUA, Rim, Marija, Ana i Jelisaveta sa svojom decom u naručju

Kopronima bila zazidana u Vlahernama.⁵² Ovakvu identifikaciju majke i sina imamo i kod Kalista.⁵³ Takva transcendentalna anagogija u Dionisijevskom smislu omogućila je pesnicima slobodu da i Bogorodicu zovu s punim pravom »sv. Sofija«.⁵⁴

⁵² Migne, P. G. 100, Nicephori Patr., 85; K. Schwazlose, Der Bilderstreit Gotha 1890, 60. Reč *ἁμολυντος*, koja se odnosi na Bogorodicu, ovde se pripisuje Hristu, Kondakov, op. cit. 19.

⁵³ Slično svedočanstvo vidi kod Nikiphora Kalista (Eccl. hist. Lib. I, cap. XL, P. G. 145, col. 749.

⁵⁴ A. K. Кирпичниковъ, Взаимодействие иконописи словесности народной и книжной, Труды восьмого археологического съезда, Москва, 1895, 48. Буслевъ, Очерки, II, 297.

Vidi kanon Kozme monaha na Uspenje Bogorodice:

Η ὑμνογραφική καὶ συνεκτική τῶν ἀπάντων Θεοῦ Σοφία καὶ δὴναμις ἀκλινη ἀκράδαντον / Ἐρμολόγιον 3,17: ἢ «μή ἐν τῇ Σοφία καὶ τῷ πλοῦ τῷ κανλάσθω θνητὸς αὐτον τῷ ἀλλὰ τῇ πίστει τοῦ Κυρίου/Ἐρμολόγιον, 6,30/.

⁵⁵ Н. П. Кондаков. Иконография Богоматери. I, 1914, 304—319. idem. tom, II, 125, 128; G. A. Wellen, Theotokos, Eine ikonographische Abhandlung über das Gottesmutter-Bild in Fruchristliche Zeit, Utreht Antwerpen, MCMLX, 179; A. Grabar, L'iconographie de la Sagresse divine et de la Vierge, Cahier Archeologique 6, Paris 1956, 225—260. Najopširniji tekst o inkarnaciji je delo monaha Jova u 9 knjiga, iz VI veka, koje nam se sačuvalo jedino u Fotijevim komentarima: Photius Bibliothecum, III, ed. G. Bude, Paris 1962, 152—227. To pitanje Hristovog ovaploćenja detaljno je obrađeno u seriji De immaculata Conceptione apud Patres et scriptores orientales, Pont. acad. amrina vol. IV, Roma 1955 i vol. XV iste serije: De immaculata Conceptione in Literatura et. arte Christiana i to,

Lik Bogorodice koja obema rukama drži medaljon, ili mandorlu sa Hristom Logosom, javlja se u tri osnovne varijante, sedeće, stojeće i u poprsju. Sve tri su gotovo istovremene i izražavaju osnovnu teološku ideju inkarnacije.⁵⁵

Tip Nikopeje koja sedi treba da je najstariji, jer je Bogorodica Sofija pre svega presto Boga, o čijem prisustvu i piše na ampulama in Monze. Taj lik, na daleko poznat i poštovan, nije imao drugih signatura koje ga prate sem Majka Boga, ili majka Logosa Devica.⁵⁶

zašto je baš uzeo on ljudsko obličje, bilo je veoma aktuelno u ono vreme. (Jovan I, 14). Objasnjenje je dato na taj način da su duša i inteligencija propali usled prvorođnog greha, a inkarniran Bog je ipak »ostao među nama«. To je tekst koji služi kao moto ampulama iz Monze *Εμμανουήλ μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός*. André Grabar, Les Ampoules de terre Sainte, Paris 1958, fig. X, 1.

⁵⁶ Kozma Monah naziva Bogorodicu Heruvimskim Prestolom mestom onoga koji nema mesta — Hrista Boga. (Irmologion 7, 105. Konstantin Porfirogenet na praznik Vaznesenja stavlja u usta stranci zelenih uzvike: Device, Majko Logosa, borite se sa vladarima u porfiru oni koji su od vas dobili svoju krunu jer su vas uvek imali kao nepobedivi štit...) I, 50, Constantin Porphyrogenete, Liturgijski tekstovi aludiraju na ovaj tip Bogorodice koja je oruđe i štit. Pesnik Kozma grešni na Uspenje Bogorodice ovako veli: *ὄπλον στερρὸν βεβαίαις ἰσχύς προτασία καὶ φύλαξ καὶ ἐλπὶς ἀκλινης / Ευστρατιαδής. Θεοτόκος, 52. ὄπλον τῆς σωτηρίας ἡμῶν, υβιδ. Pisma Marka Evgenika u istom je duhu: *Νεον ὄπλον τελεχῶν καὶ δυνάμεων Δέσποινα, / Θεοτοκάριον, 225, 125—129.* «ὄπλον θεῖον» ili pak *Θεοτοκάριον, 83 (68—101/37, 154/79, 225/128, 196/57, 206, 4, 222, 129)*, gde se vidi ova ambivalentna Bogorodičina uloga u inkarnaciji: ona je »oruđe Boga i štit ljudi«, *ὄπλον Θεῖον* kao instrument deifikacije znak spasenja i ljudskog roda.*

U knjizi ceremonija Konstantina Porfirogeneta takođe se pominje Devica majka Boga Slova⁵⁷, ime koje je najčešće u literaturi. Taj ikonografski lik dugo je trajao i njegov kontinuitet pratimo na nesigniranim pečatima u večno ponavljanoj šemi, kakvu imamo i u oltarskoj apsidi sv. Sofije Ohridske (sl. 7). Lik Nikopeje srećemo na pečatima kao što su pečat Georgija carskog kuropalata i arhonta Hiosa⁵⁸, Teodora Dukine Paleologine, žene Mihajla VIII Paleologa⁵⁹, Teodora Smirnosa proedra i kvestora, Vasilija kesara Proedra i Logoteta⁶⁰ i pečat Nikite proedra Atine iz 1082. godine, koji su pripadali visokom sveštenstvu, ili čak i carskoj kući.

Stojeći lik Nikopeje vidimo na pečatima Nikifora Foke i Iraklija⁶¹, a natpisi koji ga prate uobičajeni su. Tek nekoliko vekova kasnije pojavljuje se, uz ovaj lik, signatura *Μαχαίρωθισα*,⁶² na novcu iz Danberton Oaks

⁵⁷ Constantin VII Porphyrogénète, *Le livre des Cérémonies*, tom I, Paris 1935, p. 50. Michael Psellos, *Chronographie ou l'histoire d'un siècle de Byzance*, Paris 1926, 10, 11. C. Chevalier, *La Mariologie de Saint Jean Damascène*, *Orientalia christiana analecta* 109, Roma 1936, 220. i P. G. 96 753 C.

⁵⁸ Gustave Schlumberger, *Sigillographie*, op. cit., 196, 3.

⁵⁹ R. Garrucci, *Piombi antichi raccolti dal principe L. Altieri*, Roma 1847, pl. IV, no. 11.

⁶⁰ Schlumberger *Sigillographie* 700: idem, *Revue archeologique* 1877, tome II, 51 (u članku Morttmanna).

⁶¹ Н. П. Кондаков, *Иконография Богоматери*, 11, 1915, 128, 129, сл. 49, 50, Н. П. Лихачев, *Историческое значение*, op. cit. 71. Chanoine G. Boes, *Iconographie et numismatique*, *Revue Belge de Numismatique, et de sigillographie*, 1937, Bruxelles 1938, 7, fig. 2. A.

A. Sorlin Dorigny, *Monais et bulles de L'empereur Focas*, *Revue archeologique*, 1881, t. I, 86—91.

André Grabar, *L'iconoclasme byzantin dossier archéologique*, Paris 1957, donosi pečate Mavrikija i Konstantina IV sa sinovima i Bogorodicom ovoga tipa, pl. 53. i 56.

⁶² George P. Galavaris, *The Mother of God stabbed with a Knife*, *Dumbarton Oaks No. 13*, Washington, 1959, 229—233, fig. 1—4. U poemi Jovana Euhaita Mavropolosa u Teotokariju (8, 102) imamo daleko upečatljiviju interpretaciju za Bogorodicu Maherotisu: *Φριζον μήπως εις τὰς χειρας ἐμπέσις τοῦ ζώητος Θεοῦ ὁ γὰρ Λόγος ἐνειγίς ὁ ἐκείνου ψυχῆ μου καὶ ζῶν καὶ διστόμου μάλιστα τομώτερος ἐστὶ μαχίρας διήκων μέχρι ψυχῆς μερισμοῦ.*

Ne treba izgubiti iz vida ni šta suvremeni Honijates govori o Bogorodici: *ὡς συστρατηγέδι ἀμάχω, Νικ. Χονιάτης, Ιοαν. Κομνην. εδ, 1893. p. 21*, te se Maherotisa treba preuzeti kao vojvotkinja nepobediva, ili dogmatski Nikopeja, no kao bukvalno probodena ikona, jer se uvek tvrdilo da Nikopeju nikad nisu varvari zarobili.

⁶³ Georgios Pisides, *De expeditione Persica*, Migne, P. G. 92, 1197, 1738 ff. Bož. Nikolajević, *Bogorodica u umetnosti*, Beograd 1906, 7.

Georg Garib, *La Madonna nell'anno Liturgico bizantino*, Roma »Marianum«, 1972, 145. E. Toniolo, *Inno Akathistos*, Catania 1968, 5 ff.

R. Fletcher, *Tree Early byzantine Hymns and their Place in Liturgy of the Church of Constantinople*, *Byz. Zeitschrift*, 51 (1958), 63—65.

H. Barre, *Autour de l'hymne acathiste*, *Marianum* 23, 1961, 98—105. Videti takođe Toniolo, *Acta Congressus Mariologici-Mariani internationalis in Croatia Anno 1971*, Celbrati 1972.

kolekcije (sl. 8). Ako se primi tumačenje Galavarisa da je to ikona Bogorodice koja je stradala od nevernika (mačem probodena), onda bi svakako u ovom liku trebalo gledati Paladij Carske Kuće, onu ikonu koja je nošena u borbe moćnoga stratega iz vremena persijskih ratova, koje je tako poetično dočarao Georgije Pisida,⁶³ ili akatist, koji se prema najnovijim istraživanjima smatra kolektivnim delom, kao i Ilijada i koji je svakako spomenik literature posvećen Bogorodici Pobedonosnoj. Ne manje je upečatljiva slika pobeđe Vasilija II nad Badrasom Fokom, čiji ishod hroničar Psolos tumači isključivom zaslugom Bogorodice.⁶⁴ Ista takva ikona, jedina koja nije dospela neprijateljima u ruke i koju su carevi večno nosili u svoje vojne pohode, javila se čudesno Romanu Argiru, u trenutku kad je izgledao sasvim izgubljen i zarobljen, jer su ga neprijatelji na daleko spazili zbog carskih sandala koje je nosio.⁶⁵ To je ikona za koju se misli da je zazidana u Vlahernama za progona Kopronima, na osnovu kratkog teksta gde izgleda da je imala na grudima štiti: *εἰκῶν οὐλογοραφική πανίδιο ἐπικτηθιον κρατῶσις τῆς Θεοτόκου τὸν Κύριον καὶ Θεὸν ἱμῶν*.⁶⁷

Najstariji likovni podatak za Bogorodicu Nikopeju u poprsju imamo na Sinaju. Nalazi se u biblioteci manastira sv. Katerine (sl. 9) i predstavlja primerak enkaustične tehnike VII veka, sa natpisom i Agia Maria.⁶⁸ Nešto kasnije ovaj lik vidimo na pečatu nikejskog mitropolita Petra, sa nazivom Despina⁶⁹ (sl. 10). U pashalnoj hronici to je titula uz Bogorodicu: *Ἡ εὐλογιμένη Δεσποῖνα ἱμῶν Θεοτόκος*⁷⁰ Ista intitulacija postoji i u Hronici Theophanesa, koju je preuzeo Konstantin Porfirogenet u svom »De administrando imperio«, opisujući događaj kada je saracenska flota odbijena čudotornim dejstvom Bogorodice:⁷¹ »I tako nam je država bila na miru dugo godina jer je taj grad bio vođen i čuvan od Bogorodice, večne Deve Marije, Majke Boga od čijeg nepovređenog i svetog lika se i sam Sulejman uplašio«.

⁶⁴ Vasilije II, boreći se na čelu svojih trupa, u jednoj ruci je držao mač, a u drugoj ikonu Bogorodice, ovaj događaj Psal komentariše kao uspeh Bogorodice, bez obzira na to što potanko izlaže da je bila po sredi zavera i da je Foka bio otrovan: *τῆ δὲ μετρί τοῦ λόγου τὸ πᾶν ἀνατίθημι* Michel Psellos, *Chronographie ou l'histoire d'un siècle de Byzance* (976—1077), Paris 1926, 10, 11.

⁶⁵ Ibidem, Psellos' I, 39 (Cedrenus ed. Bonn, p. 497). *καὶ ὅττα καὶ ἡ εἰκὼν τῆς θεομήτορος ἐμφανίζεται. ἐν οἷ τῶν ῥωμαίων Βασιλεῖς ὡσπερ τίνα στρατηγὸν καὶ τοῦ παντὸς στρατοπέδου, φύλακα ἐν τοῖς πολέμοις σὺν ἡσθεσ ἐπάγουται μόνη γὰρ αὐτῆ σὺχ αἰωτὸς ταῖς βαρβαρικαῖς ἐγεγονοει χερσίν.*

⁶⁶ Ducange C. du Fresne, *De imperatorum Constantinopolitum*, Rome, 1755, str. 117.

⁶⁷ Nicheph. Patr., p. 85, K. Schwarzlose, *Bilderstreit*, Gotha, 1890, str. 60.

⁶⁸ Kurt Weitzmann, *The Jephthah Panel in the Bema of the church of St. Catherine Monastery on Mount Sinai*, *Dumbarton Oaks Papers*, 18, 1964, 246, fig. 8. Ova enkaustična ikona izgleda da je bila deo triptiha i nalazi se u biblioteci manastira sv. Katerine na Sinaju.

⁶⁹ Schlumberger, *Sigil.* 250.

⁷⁰ *Cronicon Pascale*, ed. Bonn. 728.

O mnogim čudima koje je stvorila Η εὐλογημένη Δεσποίναιεν⁷² ἐν τῷ ἁγίῳ, τοπῶ, saopštava nam palestinski hroničar VI—VII veka u »Vita Georgii Hesebitae«.⁷³

Istu titulu daje Bogorodici autokrator Theodor Laskaris u svom govoru na praznik Akatista.⁷⁴ Blizak po smislu Despini,⁷⁵ termin Kiriotisa⁷⁶ pojavljuje se izuzetno samo jednom uz lik Nikopeje, i to na pečatu Romana Argiropulosa iz zbirke Lihačeva.

Ovaj jedini presedan uneo je veliku zabunu, međutim, ako se shvati da je taj termin, blizak po smislu Despini, samo jednom promakao uz Nikopeju, dok je sam naziv Nikopojos češći uz predstavu Bogorodice sa medaljonom,⁷⁷ a zapis Kiriotisa uobičajeniji za lik Bogorodice koja drži dete bez medaljona,⁷⁸ onda bi frekvencija zapisa trebala da bude odlučujuća.

Još jedan termin susretan uz lik Bogorodice Nikopeje tzv. Gorgoepikoos⁷⁹ (sl. 11), nije u kontradikciji sa ulogom koju je ovaj carski paladij imao u životu vizantijske imperije.⁸⁰ Jedan pak toponim koji se odnosi na manastir Orovi (sl. 12), verovatno sa jonskog područja, prema vesti iz jednog patmoskog rukopisa ocrtava zapadnu liniju toga kulta u Grčkoj.⁸¹

Od svih naziva uz lik Bogorodice koja drži klipus sa Hristom Logosom, termin Nikopeja ima najviše odjeka

16 SUBIACO, pećinska crkva, Nikopeja (freska)

⁷¹ Constantine Porphyrogenète, *De administrando imperio*, ed. Moravcsik, Dumbarton Oaks, 1967, 22, 125: καὶ εἰρήνευσεν ἡ καθ' ἡμᾶς πολιτεία ἐπὶ μῆκιστον χρόνον, στρατηγούσης καὶ περιπούσης τῆς Δεσποίνης ἡμῶν καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας τῆς Θεοτόκου τὴν δε τὴν πόλιν ἰς καὶ τὴν ἀχραντοῦ καὶ ἀγίαν εἰκόνα καὶ αὐτὸς ὁ Σ ουλείμαν ἡδέσση καὶ ἐνετρέπη καὶ τοῦ ἵππου κατέπεσεν.

⁷² Constantin Porphyrogenète, II, 125 op. cit. Cerem. Ναὶ Δέσποινα Θεοτόκε νίκη εἰς τὸ Βένετον.

⁷³ *Analecta Bollandiana*, VII, Bruxelles 1888, 123.

⁷⁴ Α. Δημητρίου, Αυτοκράτορας Θεοδῶρος Δούκας τοῦ Λασκαρέως, Λόγος εἰς τὴν ὑπεραγίαν Δέσποιναν Θεοτόκον ὀφείλων ἀναγινώσκεσθαι ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς Ακαθιστοῦ, Σωτήρ, 16, 1894, 182—192.

⁷⁵ Titula Despina je analogna po snazi tituli Hrista Despotisa. U četvrtoj himni kosmogonije Helios je takođe Despotis. Hans Schwabl, *Weltschöpfung*, op. cit. 102. Patrijarh carigradski Fotije jasno nam pokazuje kako ta titula prelazi i na Bogorodicu i u kome kontekstu: ἀχραντε Μητῆρ Θεοῦ, ρύστις γὰρ ἡμῖν καὶ Θεός καὶ Δέσποτις, ἐκ σοῦ προῆλθε ἐγκατων θεηδόχων κόσμῳ λύτρωσιν πταισμάτων δωρούμενος. *Vidi Irmologion*, op. cit., 183, 38.

⁷⁶ Лихачев, *Историческое значение*, op. cit., sl. 149 predstavlja dopojasnu Nikopeju signiranu Η ΚΥΡΙΩΤΙΣΑ

⁷⁷ Ph. Grierson, *An misattributed miliaresion of Basil II*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* VIII, 1, Beograd 1963, 115; В. Н. Лихачев, *Историческое Значение*, op. cit., 78, 73, fig. 165;

G. Sacos and A. Veglery, *Byzantine lead seals*, Basel 1972, no. 2678.

⁷⁸ Gustav Schlumberger, *Sigilographie de l'empire byzantin*, Paris MDCCLXXXIV, 158, 2; Cecil L. Strivar and Dogan Kuban, *Work at Kalenderhane Camii in Istanbul*, D. O. P. 21, 1968, 192, 193.

u književnosti, o čemu je već bilo reči. Natpis se javlja na pečatima sa poprsjem, kakav je na primer pečat Jovana Proedrosa Parakojmenosa, iz XI veka⁸² (sl. 13), zatim sličan komad iz zbirke Lihačeva,⁸³ primerak kod Vegleryja,⁸⁴ i najzad, komad iz Witmorove kolekcije Jovana monaha Orfanotroposa,⁸⁵ Kako izgleda, taj

⁷⁹ N. B. Δρανδάκης, Αὐ τοιχογραφία τοῦ ναοῦ τῆς Νάξου, Επ. Εταιρ. Βυζ. Σπουδ., Α. Γ., Αθήναι, 1964, 259, πιν 2. Αρχ. Δελτιον, 20, 165, 1965, πιν, 169, σελ 264. predstavljena je Nikopeja u bisti, signirana Georgoepikos sa freske Panagije Galus iz 1288/9 na Naksosu, koju autor naziva Platiterom.

⁸⁰ A. Grabar, *L'icoclazme byzantin*, *Dossier archeologique*, Paris 1957, 35; Georgios Pisides, *Bellum Avaricum*, Migne, P. G. 92, 1263—1264; E. H. Korevar Hesselting, *Die Entwicklung des Madonnen-typus in der bildenden Kunst*, Berlin 1938, 12, 13; Psellos, *Chronographie*, op. cit. 40, 11; Constantine Porphyrogenète, op. cit. 152.

⁸¹ To je lik poprsne Nikopeje, prvi put objavljen kod Α. Ποστολακα, *Καταλόγος τῶν ἀρχαίων νομισμάτων τῶν νήσων Κερκύρας, Λευκάδος, Ιθακης, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Κυθήριον*, Αθήναις, 1968, zatim, kod Schlumberger, *Sigil.*, 259, 1.

⁸² *Kondakov, Ikon. Bogom.* II, fig. 51.

⁸³ N. P. Lihačev, *Istoričeskoje Značenie*, tabl. IV, 25, fig. 165.

⁸⁴ G. Sacos and A. Veglery, *Byzantine lead seals*, Basel 1972, no. 2678.

⁸⁵ Diehl, *Proedre*, 119, ἡ Νικοπολις takođe signirana.

Jovan Proedros je bio savremenik Monomaha (1043—1055). Interesantan je još jedan pečat iz kolekcije Lihačeva, sa likom Nikopeja no bez natpisa, ali koji ima na reversu natpis ΙΣ ΧΣ ΝΙΚΑ.⁸⁶

Carske kovnice reprodukuju taj ikonopisni lik Nikopeje, počevši od pogrešno atribuiranog novca Cimiskiju,⁸⁷ za koji Grierson s pravom smatra da je kovan za Vasilija prigodom nakon pobede kod Abydosa, što se takođe vidi i iz votivnog natpisa u obliku invokacije Bogorodici: ΜΗΡ ΘΕΟΥ ΔΕΔΟΞΑΜΕΝΗ Ο ΕΙΣ ΣΕ ΕΛΠΙΖΩΝ ΟΥΚ ΑΠΟΚΤΥΝΧΑΝΕΙ. Iste motive po bede u toj borbi nalazimo u tumačenju humaniste Mihajla Psela.⁸⁸

Carske kovnice reprodukuju ikonu Bogorodice Nikopeje sa velikom frekvencijom.⁸⁹ Imamo ga na solidu Konstantina VII (913—959), anonimnom milijarezijsu Vasilija II (970—1025), na tetarteri Romana III Argira (1028—1034), kod Eudoxije (1067), Romana IV (1068—71), Mihajla VII (1071—1078), (sl. 14).

Kada nije bila u ratu, ova ikona se čuvala u specijalnoj kapeli, koja je i nosila njeno ime.⁹⁰

Jovan Komnen ju je nosio na svojim trijumfalnim kolima,⁹¹ a u praznične dane, na Rođenje, Krštenje, ili Hristov ulazak u Jerusalim, obavljala se procesija u blizini »Ikone Nikopeje«, koju je sam car vodio.⁹²

Međutim, bez obzira na dugo uvreženo mišljenje, ikona koju su Latini sa krstaških pohoda doneli u riznicu sv. Marka u Veneciju, nije bila Nikopeja. Uprkos tome što se i u starim izdanjima marijanskog atlasa,

u izdanju Gumpenberga, sasvim lepo vidi da je u pitanju Kiriotisa, Bogorodica koja drži dete sa obe ruke, ali bez medaljona, ostalo je uverenje da se u crkvi sv. Marka čuva Nikopeja. Original nije bio toliko pristupačan zbog perli koje su visile na grudima i davale utisak da slede obris medaljona. Snimci posle restauracije pokazali su pravo stanje ikone, a ni onda se nije došlo do saznanja da se ne radi o Nikopeji⁹⁴ (sl. 17).

Međutim, rano izdanje Vilarduena, koje je učinio Dikanž, svedoči nam da ona ikona koju su zaplenili krstaši nije stigla u Cieaux, već se zadržala u Veneciji, ali po njegovim tvrdnjama ova ikona ne predstavlja ni Nikopeju ni Odigitriju.⁹⁵

Lik Bogorodice Pobedonosne nije bio jedini u vizantijskoj ikonografiji koji je simbolisao inkarnaciju. Sva ki lik Bogorodice podrazumeva tu teološku dogmu, međutim lik Nikopeje insistira na dogmi više no ostale Bogorodičine ikone, što se ne može smatrati pukim slučajem. Ne samo frekvencija spomenika već i simptomatičke okolnosti govore da je ovaj lik imao više razloga da neguje baš tu ikonopisnu formu.

Nastao upravo kao reakcija na jeresi koje su harale i potkopavale unutrašnji mir carstva, kao znak pobede ortodoksije i kao trofej pobede nad spoljnim neprijateljima, ovaj lik je krunisao kraj etape nedoumica i raspri oko ovaploćenja Boga. Epifanijevi stihovi⁹⁶ daju, zastrašujuće grandioznu, viziju Boga u telu Device: »O ti nepovrediva Utrobo koja sadržiš svemir u sebi, Boga koji nema kraja, Utrobo uzvišenija od sedam nebeskih sfera, ti si ta osma iznad sedam nebesa«.

⁸⁶ Lihačev, Istor. značenje, op. cit., tabl. IV. 26.

⁸⁷ Ph. Grierson, An misattributed miliaresion of Basil II, Zbornik radova Vizantološkog instituta VIII, 1, Beograd 1963, 115.

⁸⁸ Michel Psellos, Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance, Paris 1926, 10, 11.

⁸⁹ Philip Grierson, Gold and silver of Basil II, Museum notes 13, New York 1967, 183, 184, tabl. XL, 1973, tabl. XXXVI, 1, XLVII, 2, LXV, 3, 11, LXVI, 1, 4, 5 itd.

⁹⁰ Γεδέων, Ἐορτολόγιον, 26 δεκ. νο. 43, 49.

R. Janin, Les églises et les monastères, p. 160, 473, 20.

⁹¹ А. Дмитриевский, Пантократорский Константинопольский монастырь XII в. и его Типикъ данный императоромъ Иоанномъ Комненомъ, Труды Киевской духовной Академии, годъ XXXV, кн. VIII, Киевъ 1895, 556.

⁹² Codinus de Officiis, XI, ed. Bonn, 60, 70; R. Janin, Les Processions religieuses à Byzance, Revue des Etudes byzantines, 24, 1966, 69.

⁹³ A. Gumpenberg, Atlante Mariano, 1839, I, 327 ff., Prema ikonogr. Bogom. Spb, 1911, 194.

⁹⁴ A. Rizzi, Le icone bizantine e postbizantine dalle chiese veneziane, Θεσαυρισματα, том. Θ, Βενετία, 1972, πιν. ΙΗ, νο. 23, 270, 271. sa starijom bibliografijom.

⁹⁵ Prema: Robert Lee Wolff, Fot note to an incident of the Latin Occupation of Constantinople. The church and the icon of the Hodegitria, Constantinople, Tradicio, 6, New York 1948, 326; videti takođe i Compte Riant, Les dépouilles religieuses enlevées à Constantinople au XIIIe siècle, Mem. de la Société des antiquaires de France 4 série, 1875, 6, 36, no. 1, kao i Villehardouin ed. de Warlly, 132, ed. Faire II, 28.

⁹⁶ Maria, Étude sur la Sainte Virge, t. II, ed. Hubert du Manoir, Paris 1952, 414.

17 VENECIJA, Trezor sv. Marka, Ikona tzv. Nikopeje (nakon restauracije ikonografski tip Kiriotise)

I dok su pesnici, kao Kirilo Aleksandrijski i Vasilije Veliki, slavili Teotokos i Presto Boga,⁹⁷ dotle su ikonopisci dali izraza ovoj divinizaciji samo kosmičkim znakom klipeom.⁹⁸

Takva je rana ikona sa ikonostasa sv. Katarine, sa signaturom Sca Maria, nastala gotovo istovremeno kada je monah Jov pisao svoj traktat o inkarnaciji u devet tomova.⁹⁹ Suština njegovog izgubljenog dela sačuvala nam se jedino u Fotijevoj biblioteci, gde se daje odgovor na pitanje zašto se baš drugo lice sv. Trojice, Hristos Logos inkarnirao. »Kako je ljudski rod upropašćen prvim grehom to je Bog ipak ostao među nama radi spasenja.«¹⁰⁰ Ta jednostavna formula jako podseća na reči koje se čitaju uz lik Nikopeje na jednoj ampuli iz Sv. zemlje.¹⁰¹

Lik Teotokos u ikonografskoj shemi Panahrante takođe je simbol inkarnacije i događaja oko Efeskog koncila. Međutim, njegova šema pokazuje, isto toliko koliko i natpisi, da se ovde radi o isticanju devičanstva, dok lik Nikopeje ima akcenat na Hristu-Sofiji-Logosu. Ovaj sofiološki princip koji je pobedio zlo i smrt, vidi se jasno u Sta Maria Antiqua u viziji triju majki, od kojih jedino Bogorodica poseduje klipeus sa Emanuilom (sl. 15)¹⁰² kao znak Teofanije.

Međutim, dogma inkarnacije često je bila neshvatana, naročito u onim okolnostima gde je interesovanje za antičko nasleđe preovladavalo, a i stoga što je kod vizantinaca neslaganje u verskim dogmama uvek imalo i svoju drugu, političko-socijalnu platformu. Tako se i u postikonoklastično vreme takođe oseća potreba da se preko majke Logosa steknu uslovi za zemaljske pobeđe i eshatološko spasenje. U tome su prednjačili vizantijski carevi težeći izvoru Mudrosti, Snage i Pobeđe: Νικοποῖος Βασιλεὺς νίκης σύμβολον θεῖον, kako se pevalo u Teotokariji.¹⁰³

Da je ovakvo uverenje išlo duboko u narod, a ne samo u glavne centre, pokazuju slikani dokumenti vizantinizirajućih zidnih slika u Italiji, kakva je freska iz pećinske crkve sv. Silvestra u Subiaco (sl. 16).¹⁰⁴

Bogorodica Nikopeja, taj znak Pobeđe Boga, bio je večna težnja za deifikacijom kod vizantijskih careva, u želji da dokažu božansko poreklo svoje vlasti. Sigilarni, monetarni i likovni dokumenti o Bogorodici Nikopeji nisu samo znak njenog pojačanog kulta, u vreme isavrijske, makedonske i komninovske dinastije, oni su pre svedočanstvo oštih sukoba u koje su dolazili vladajući duhovi, kada su pokušali da razumeju i prihvate metafizički koncept božanske inkarnacije.¹⁰⁵

Krvave borbe, anateme i progonstva, zapisi na pločama u sv. Sofiji su jedna strana medalje sa likom Nikopeje.¹⁰⁶ Međutim, umetnici u službi zvanične religije daju još uvek dokaza o svojoj izvođačkoj pokornosti. Stavovi protiv jeretika dobijaju u likovnoj umetnosti samo jedan znak kosmičkog Božanstva, te Kiriotisa Gospodarica ne nosi više dete na rukama, već kao Teotokos Nikopeja poseduje Boga u orbičnoj sferi.

⁹⁷ Stefanescu, J. D., *L'illustration des liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient*, Bruxelles, 1936, 183; Eustratiades, Θεοτόκος, op. Cit., 28, 29.

⁹⁸ Vidi i Teotokarion 195: Σοφίαν τοῦ Θεοῦ τὴν ἐνυπόστατου ἀγγέλαις φέρουσα ili himnu grešnog Kozme, gde on Bogorodicu poredi sa Θεοτόκε štitom, u svojoj himni na Vaznesenje Bogorodice: note 56. Ὅπλον Θεῖον, Θεοτοκαριον: 83/68, 101/37, 154/79, 225/128, 196/57, 206/4, 222/129. Upor. The Iconography of Cosmic Kingship, The Art Bulletin, june, 1956, vol. XXXVIII, no. 2.

⁹⁹ Photius Bibliothecum III, ed. G. Budé, Paris 1962, 152—227; Dom. Remy Ceillier, *Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques*, Paris 1962, t. XI, 181—185.

¹⁰⁰ Photius Bibliothecum III, ed. G. Bude, Paris 1962, 152—227.

¹⁰¹ André Grabar, *Les ampoules de terre Sainte Monza* Bobio, Paris 1958, pl. X, 1.

¹⁰² Mirjana Tatić-Đurić, Theotokos Panachranos, son iconographie et culte, Acta congressus Mariologici Mariani internationalis in Croatia, Anno 1971 celebrati, Romae 1972, 247 ff.; videti i Ortiz de Urbina, *Il dogma di Efeso*, Mélanges Martin Jugie, *Révue des études byzantines* II, Paris 1953, 293, 240. Κωνστ. Καλοκύρη, *Ν Θεοτόκος εις τὴν εἰκονογραφίαν ἀντολης καὶ δόσεως*, Θεσσαλονίκη, 1972, 97 α

¹⁰³ Eustratiades, Teotokarion, 139, (273).

¹⁰⁴ Pietro Toesca, *Storia dell'arte italiana*, I, Torino 1927, fig. 240, p. 402, freska iz sacro Speco u Subiako, poznata kao pećinska crkva sv. Silvestra, može se datirati u IX vek.

¹⁰⁵ M. Jugie, *Theologia dogmatica Christianorum orientaliū*, tom V: *De theologia dogmatica Nestorianum et monophysitarum*, Paris 1935, 10 ff. Ortiz de Urbina, *Patrologia syriaca*, Romae 1965, 157—187. Znatno kasnije, humanistički orijentisan Jovan Italos u XI veku, sa mnogim drugim sumnja u mogućnost inkarnacije, videti N. Honiatae, *Thesauri orthodoxiae Fidei*, Migne, P. G. 140, 135—202.

¹⁰⁶ Gordana Babić, *Hristološke raspre u XII veku i pojava novih scena u apsidalnom dekoru vizantijskih crkava*, Zbornik za likovne umetnosti 2, Novi Sad 1966, 11—17, sa starijom literaturom.

THEOTOKOS LA NIKOPÉE

La figure iconographique représentant Notre-Dame la Nikopée telle qu'elle peut être observée dans l'abside de la Sainte Sophie existant à Ohrid, ou par contre sur les seaux et les émissions de la monnaie impériale, a été identifiée dans la littérature plus ancienne, surtout chez Kondakov, avec la figure de la Kiriotisse (Notre-Dame). Chez les auteurs plus récents il arrive très souvent qu'ils rattachent la figure de la Théotokos, sans tenir compte du schéma iconographique connu sous le nom de la Platière qui serait, tenant compte de l'ensemble de la figure et surtout à la base de la signature, le synonyme de la Théotokos de Signum («Znamenie»).

L'approche de l'auteur à ce thème est effectuée surtout du côté du sujet et les affirmations de l'auteur sont fondées sur les données textuelles des poètes moyenâgeux, celles d'André de Crète, de Cosmas, de Photius, de Nicolas Andide, de Georges le Skilitès et d'autres, faisant ressortir la liaison étroite qui existait à ce temps entre l'art figuratif et la littérature byzantine.

La seule dénomination de Nikopée qui, au point de vue hymnologique et d'après Théotokarios, signifie textuellement le symbole de la victoire divine (la victoire du Logos incarné sur la mort), vient d'être transfigurée d'une manière équivalente dans le schéma figuratif de la Théotokos siégeant au trône, en tant qu'impératrice de l'univers, étant donné qu'elle a reçu le signe de Dieu. Cette théophanie du Logos à Clypée représente dans la figure de la Théotokos la Nikopée une illustration strictement figurative qui, à la lettre, relève de la supposition dogmatique de l'Incarnation. Elle est devenue aussi le symbole de la victoire des empereurs sur leurs ennemis, rédemptrice victorieuse sur la mort et sur le péché. Ce schéma figuratif a été suggéré déjà à l'époque preephe-sienne par les poètes syriens, par l'art copte aussi bien explicitement que par l'iconographie et par la numismatique impériale du temps postérieur.

L'auteur a recueilli et expliqué les signatures multiformes qui apparaissent à propos de cette figure iconographique et il a pour la première fois réfuté l'opinion universellement acceptée qu'icône de la Théotokos la Nikopée soit conservée dans la trésorerie de Saint Marc à Venise. Après les travaux de restauration et de nettoyage il a été devenu clair que la figure de Venise n'est pas munie d'attributs fondamentaux indispensables pour une iconographie de la Nikopée ce qui explicitement signifie que les Latins n'ont pas emporté avec soi, en retournant de leur expédition des croisés, le fameux paladium des empereurs isavréens l'icône de la Théotokos la Nikopée, mais une autre icône qui était un trophée tout récent de l'époque des Comnènes, c'est-à-dire la Théotokos la Kiriotisse, telle que nous la voyons représentée, en technique de mosaïque, dans l'église de la Sainte Sophie à Constantinople.

Il reste à résoudre une question ouverte si l'on peut identifier le Logos — la Sophie, c'est-à-dire le Christ, avec la Théotokos la Sophie, précisément avec la Théotokos qui porte dans ses entrailles la Sophie la Toute savante ainsi que le fait l'hymnologie, et si dans l'époque de la dynastie macédonienne cette synthèse théologique n'aurait pas comme résultat précisément cette figure de la Théotokos la Nikopée.

Il faut retenir cette réserve même s'il est très évident que dans l'iconographie byzantine existent des exemples où les attributs du Christ sont automatiquement transposés sur la Théotokos comme c'est le cas de la Kiriotisse — la Patronne ou du Pantanaxe («Le Seigneur de l'univers») — l'Impératrice. En tout cas, dans la logique transcendentale moyenâgeuse le thème de l'incarnation s'est imposé aux poètes et aux peintres avec la vigueur des symboles qui même aujourd'hui restent inapprochables à l'oreille contemporaine, à moins qu'au moyen d'une méthode inductive on ne s'initie pas aux mystères de la théologie médiévale.